

Отримано: 06.03.2021 р.

Прорецензовано: 29.03.2021 р.

Прийнято до друку: 13.04.2021 р.

e-mail: pshenychnyi.yurii@gmail.com

volodymyr.marchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2021-32-112-118

Пшеничний Ю., Марчук В. Свято-Вознесенський монастир поблизу Дубна в археологічних дослідженнях 2019–2020 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2021. Вип. 32. С. 112–118.

УДК: 902.2 (477.411)

Юрій Пшеничний, Володимир Марчук**СВЯТО-ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ МОНАСТІР ПОБЛИЗУ ДУБНА
В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 2019–2020 РР.**

Дослідження сакральних пам'яток Волині вимагає залучення нових джерел. Частина релігійних осередків зникла, залишивши про своє існування лише згадки в історичних документах. До таких об'єктів належить Свято-Вознесенський жіночий монастир (відомий також як Підборецький) який був заснований 8 квітня 1592 р. на острові Дубовець серед Сурмицького ставу в м. Дубно.

Протягом 2019–2020 рр. тут проводилися археологічні дослідження, організовані Державним історико-культурним заповідником м. Дубно спільно з Міжрегіональною громадською науковою організацією «Дубенський археологічний осередок» та студентами спеціальності «історія та археологія» Національного університету «Острозька академія».

Протягом цього часу було досліджено частину великого світського кладовища поблизу монастиря, яка виникла на завершальному етапі його існування, не раніше другої половини XVIII ст. Вдалося встановити, що на цій території орієнтовно після 1660-х років було влаштовано ями, потрібні для утилізації значних скупчень сміття та будівельних відходів. У свою чергу це може вказувати на те, що територія розкрита розкопом 2 від часу заснування монастиря залишалась вільною від забудови. Втім, не виключено, що якісь споруди на ній все ж таки були, але особливості конструкцій не посприяли їхній археологізації.

Поховання на кладовищі, виявленому під час розкопок, ймовірно, продовжувались також і після ліквідації обителі в 1832 р. Верхньою хронологічною межею функціонування кладовища є середина XIX ст. Таке датування обумовлене будівництвом нової церкви в селі Підборці в 1850 р., після чого стара монастирська церква на острові була розібрана, хоча поховання жителів села, ймовірно, тут ще продовжувались якийсь час.

Ключові слова: археологічні розкопки, м. Дубно, Підборецький монастир.

Yuriy Pshenichny, Volodymyr Marchuk**HOLY ASCENSION MONASTERY NEAR DUBNO
IN ARCHAEOLOGICAL RESEARCH, 2019–2020**

The study of the sacred monuments of Volyn requires the involvement of new sources. Some religious centers have disappeared, leaving only a mention of their existence in historical documents. Such sites include the Holy Ascension Convent (also known as Pidboretsky), which was founded on April 8, 1592 on the island of Dubovets among the Surmytsky pond in Dubno.

During 2019–2020, archeological research was organized here by the State Historical and Cultural Reserve of Dubno together with the Interregional Public Scientific Organization «Dubno Archaeological Center» and students majoring in «History and Archeology» of the National University «Ostroh Academy».

During this time it was investigated part of the large secular cemetery near the monastery arose at the final stage of its existence, not earlier than the second half of the XVIII century. It was established that in this area approximately after the 1660s, pits were arranged, necessary for the disposal of significant accumulations of garbage and construction waste. In turn, this may indicate that the area opened by excavation 2 from the time of the foundation of the monastery remained free from construction. However, it is possible that there were some buildings on it, but the peculiarities of the structures did not contribute to their archaeologicalization.

Burial in the cemetery, discovered during excavations, probably continued even after the liquidation of the monastery in 1832. The upper chronological limit of the cemetery is the middle of the XIX century. This dating is due to the construction of a new church in the village of Pidbortsy in 1850, after which the old monastery church on the island was dismantled, although the burials of the villagers probably continued here for some time.

Key words: archeological excavations, Dubno, Pidboretsky monastery.

Дослідження монастирів заснованих князями Острозькими потребує залучення нових джерел. Компенсувати прогалини у вивченні розвитку таких осередків значною мірою дозволяє археологія. Окрім аналізу матеріальної культури вона полегшує з'ясування просторово-планувальних особливостей території монастирів та особливостей їхньої забудови¹. Однією із таких малодосліджених пам'яток до недавнього часу залишався Свято-Вознесенський монастир поблизу Дубна. Дослідники волинських монастирів звертали на нього увагу від XIX ст. [2]. Не оминали його історію також сучасні науковці [1, с. 136–138]. Досі важливі писемні джерела для вивчення історії цієї обителі ще чекають на введення у науковий обіг [9].

Свято-Вознесенський жіночий монастир (відомий також як Підборецький) був заснований 8 квітня 1592 р. на острові Дубовець серед Сурмицького ставу, що у південній околиці Дубна (рис. 1).

¹ У Дубні та в його околиці в період XV–XVIII ст. діяло 4 православних монастирі: монастир Чесного Хреста, монастир Преображення Господнього, монастир Вознесення Господнього (жіночий), монастир Різдва Богородиці (жіночий) та 2 римо-католицьких: бернардинський та кармеліток.

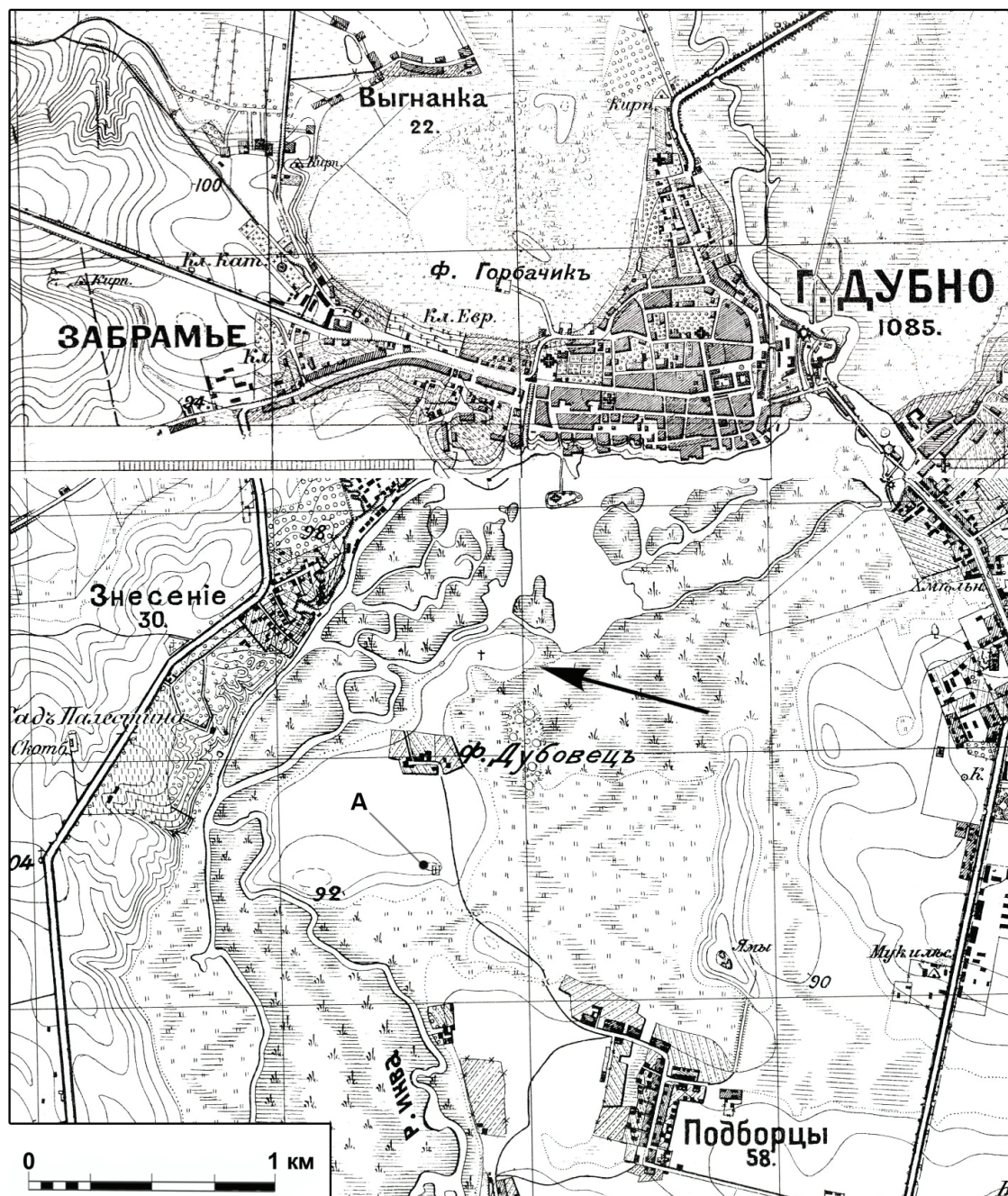

Рис. 1. Розташування урочища Острів Дубовець на карті генерального штабу РККА 1939 р. на основі зйомки 1885 р. А – місце кладовища с. Підборці після його перенесення з Дубовця.

У 1594 р. монастир отримав у довічне володіння від князя Василя-Костянтина Острозького село Підборці [2, с. 1551]. Принаймні до 1626 р. він належав до Луцько-Острозької православної єпархії. Пізніше, поруч із іншими православними монастирями в околиці Дубна, перейшов в унійну церкву та був переданий сестрам-василіанкам Чину Святого Василя Великого. У такому підпорядкуванні він проіснував до 18 листопада 1832 р. коли був офіційно скасований Литовською духовною Консисторією [2, с. 1550–1554].

Монастир почав вивчатися археологічно після відкриття цієї пам'ятки Віталієм Ткачем в 1996 р. [3; 6; 7]. В 1998 р. невеликі рятивні дослідження на пам'ятці провела В. Д. Гупало [8]. У 2001 р. внаслідок копання котлованів тут було порушено заповнення об'єкту кінця XVI – першої половини XVII ст., зруйновано поховання монастирського цвинтаря. На поверхні пам'ятки проводилися збори підйомного матеріалу, які дозволили локалізувати місцезнаходження об'єктів, що пов'язані із монастирем. Окрім потужного культурного шару Підборецького монастиря, на пам'ятці виявлено матеріали доби мезоліту, енеоліту, доби бронзи, ранньозалізного віку і слов'яно-руського часу, які вказують на те, що острів Дубовець був зручним місцем для періодичного проживання тут людей у давні часи.

У 2019–2020 рр. на острові Дубовець було продовжено археологічні дослідження, розпочаті в 2018 р. [4; 5]. Вони були організовані Державним історико-культурним заповідником м. Дубно спільно з Міжрегіональною громадською науковою організацією «Дубенський археологічний осередок» за підтримки Дубенської міської ради. У роботах брали участь студенти-практиканти спеціальності «історія та археологія» Національного університету «Острозька академія».

Розкоп 2 закладено західніше від розкопу 1, уздовж минулорічної розвідкової траншеї в межах арів 5–10 (рис. 2; 3). Відкрита площа становить 248,5 м². По західній стінці розкопу зафіксовано наступну стратиграфію: 0–0,3 м – орний шар, 0,3–0,8 (нижче по схилу – до 1 м) – сірий гумусований піщанистий ґрунт, нижче 0,8–1 м – біло-жовтуватий пісок. Знахідки періоду існування монастиря масово трапляються починаючи з орного шару, а його об'єкти фіксуються вже від рівня 0,2–0,4 м.

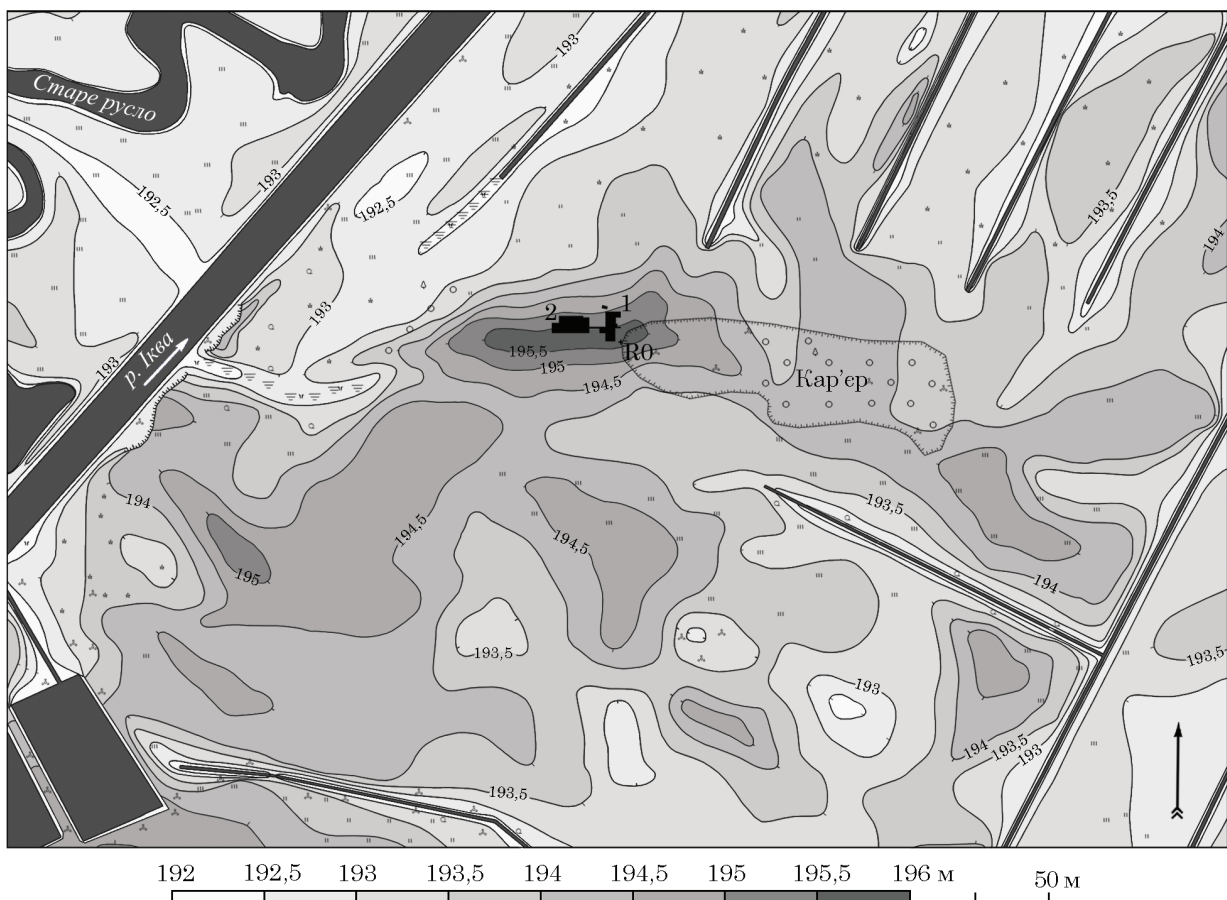

Рис. 2. Гісометрична модель урочища Острів Дубовець із позначенням розкопів 1 (2018 р.) та 2 (2019 р.).

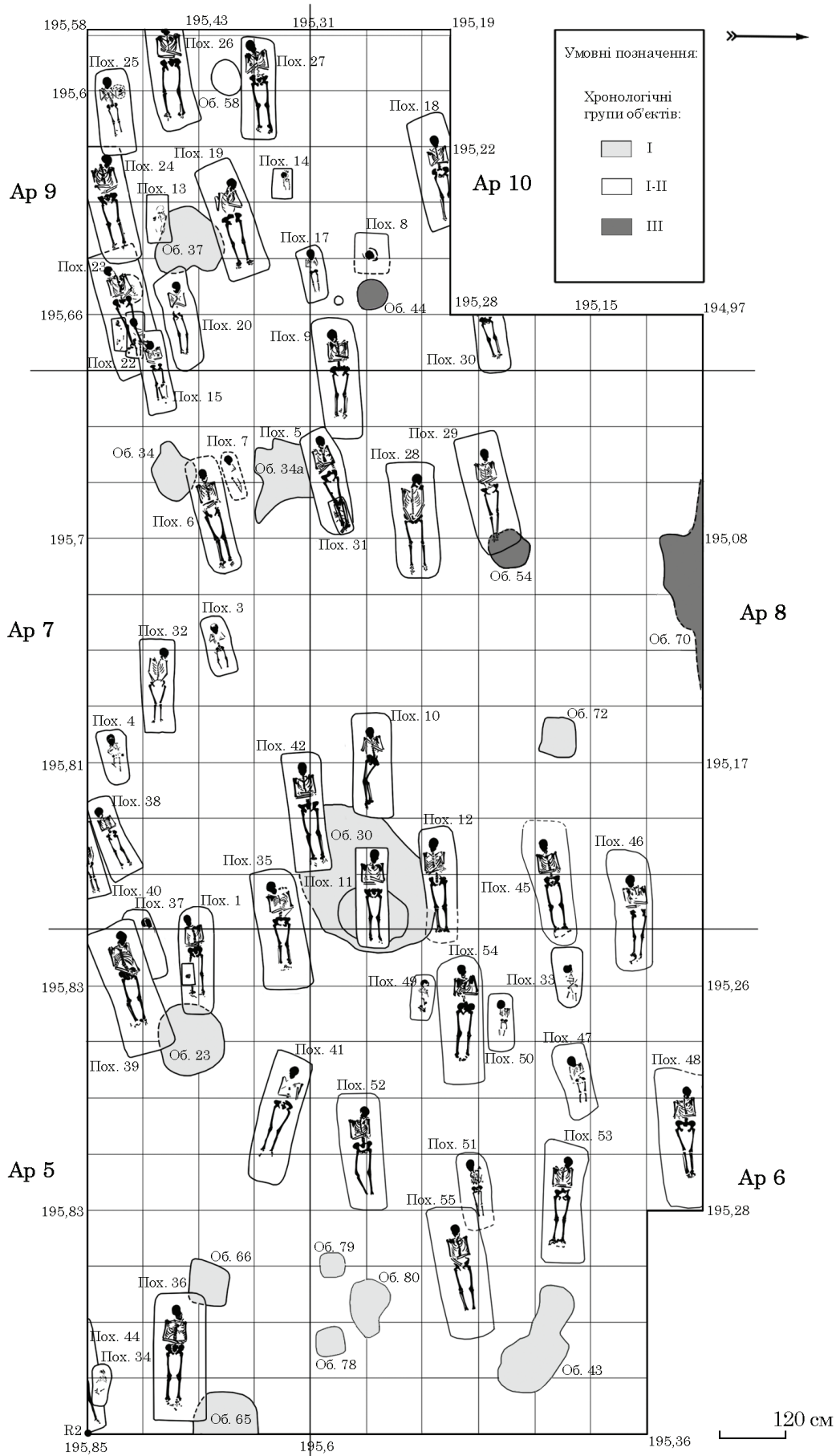

Рис. 3. Загальний план розкопу 2 (2019 р.).

У розкопі 2 відкрито 16 об'єктів, віднесених до періоду функціонування на острові Свято-Вознесенського монастиря. На основі датування матеріалу із заповнення об'єктів їх розділено на наступні хронологічні групи: I – кінець XVI – середина XVII ст.; I-II – XVII – початок XIX ст.; III – друга половина XVII – початок XVIII ст.

Об'єкт 23 – зафіксовано на глибині 0,8 м у вигляді округлої плями, заповненої ґрунтом темно-сірого кольору із значним включенням вугликів, перепаленої глини, а також фрагментів посуду і кахель. Об'єкт мав у розрізі форму сферичної ями, глибиною 0,65 м від рівня виявлення. Фрагменти посуду та кахель мають ранній для керамічного комплексу монастиря стиль декоративного оздоблення і можуть бути віднесені до першої половини – середини XVII ст. У заповненні знайдено також наперсток для шиття/вишивання.

Об'єкт 30 – зафіксовано на глибині 0,8 м у вигляді овальної, видовженої з північного сходу на південний захід плями. Верхній рівень його заповнення із південно-західної сторони було зрізано розвідковою траншеєю. Розміри виявленого об'єкту становили 2,25×2,5 м. Від рівня виявлення на заповненні об'єкту зафіксована три суглинкових останця, які мали товщину 0,1–0,15 м, місцями до 0,2 м. Як вдалося встановити, вони були штучно розділені поховальними ямами, влаштованими на цьому місці пізніше. Тому попередньо поверхня об'єкту була покрита суцільним шаром лесоподібного суглинку. Нижче цього шару залягав світло-сірий ґрунт перемішаний з суглинком, а під ним у скісному напрямку залягав шар сірого ґрунту насичений вугликами, потужністю до 0,25 м. Матеріали із непорушених похованням шарів представлені типами посуду характерними для кінця XVI – середини XVII ст., а також кахлями з раннім для комплексу монастиря стилем декоративного оздоблення. З непорушених шарів походить коронний шеляг Яна Казимира, що вказує на те, що об'єкт було засипано не раніше 1660-х рр. Первинне призначення ями залишається нез'ясованим, надалі її використано для викидання попелу і побутових відходів. Її верхній рівень закидано чистою глиною, яка, ймовірно, залишилася від проведення будівельних чи ремонтних робіт.

Об'єкт 34 – зафіксовано на глибині 0,8 м у вигляді округлої, видовженої плями, розмірами 1,2×1 м. В розрізі по лінії північ-південь об'єкт мав форму ями, стінки якої звужувались до дна, глибиною 0,5 м. В північній частині об'єкт зруйновано похованнями 6, 7. Об'єкт був заповнений значною кількістю фрагментів цегли пальчатки та сирцевою цеглою. Фрагменти посуду з об'єкту представлені уламками полив'яних та морених горщиків з вінцем характерним за профілем для першої половини-середини XVII ст. Заповнення ями утворене демонтованою конструкцією кахельної печі. Об'єкт 34 а – зафіксовано у розвідковій траншеї поблизу об'єкту 34, які на рівні виявлення становили суцільну пляму. Згодом виявилось, що вони розділені похованнями 6, 7, а з північної сторони його зруйнувало поховання 5. В заповненні об'єкту 34а знайдено шеляг короля Яна Казимира 1665 р.

Об'єкт 37 – виявлено на глибині 0,8 м у вигляді плями з нерівними краями, розмірами бл. 1,25×1,25. В розрізі об'єкт мав форму ями, з північної сторони заглибленої на 0,4 м. Пошкоджений похованнями 13, 19, 20. Заповнення об'єкту містило значною мірою включення вугілля. Матеріали представлені уламками коробчастих кахель та посуду. Стиль орнаменталізації лиць кахель та морфологічно-декоративні особливості посуду дозволяють віднести час існування об'єкту до першої половини-середини XVII ст.

Об'єкт 44 – виявлено у вигляді округлої ями на глибині 1 м, розмірами 0,55×0,65 м, що була заглиблена на 0,5 м. Нижче середини висоти вона звужувалась до ширини 0,2 м і опускалась до рівного дна. На основі виявлених матеріалів час існування об'єкту визначено в межах другої половини XVII – початку XVIII ст. За призначенням його визначено, як стовпову яму. За 0,3 м з південної сторони від об'єкту на висоту до 0,1 м зафіксовано основу круглого в перетині стовпа, діаметром 0,18 м, що був встановлений вертикально. Зважаючи на збереженість дерева у піщанному ґрунті, можна припустити, що цей стовп було встановлено у відносно пізній час. Він може бути рештками надмогильного хреста для розташованого східніше поховання.

Об'єкт 54 – виявлено на глибині 1,1 м. Мав форму округлої ями з нерівними краями, заглибленої на 0,1–0,23 м. В заповненні виявлено фрагменти посуду, за якими час існування об'єкту датується другою половиною XVII–XVIII ст.

Об'єкт 58 – виявлено на глибині 1,0 м. На рівні фіксації мав овальну форму, розмірами 0,5×0,65 м. Розріз по лінії захід-схід показав, що об'єкт нижче середини висоти звужується до ширини 0,2, закінчуючись стовповою ямою з плоским дном. За матеріалами датовано XVII – початком XIX ст.

Об'єкт 65 – читався вже на глибині 0,8 м, але був виділений лише на глибині 1,1 м, коли вдалося відділити його від накладеного на нього поховання. Частина об'єкту заходила у східну стінку розкопу, з північної сторони він виявився частково зруйнованим розвідковою траншеєю та обвалом її стінки. Досліджена частина об'єкту вказувала на те, що він мав чотирикутну форму, а його розміри становили 1,25×1,75. Нижче орного шару він був заглиблений на 0,75 м. Нечисельні керамічні матеріали близькі виробам, що характерні першій половині XVII ст.

Об'єкт 66 – виявлений на глибині 1,0 м, частково зруйнований похованням 36. Мав розміри чотирикутної ями неправильної форми, розмірами 0,85×0,7 м, завглибшки 0,37 м. По середині чітко читався контур чотирикутного в поперечному розрізі стовпа. Заповнення було бідне на матеріали. Тут знайдено декілька фрагментів ліпного посуду та фрагмент вінця полив'яної посудини оздобленого «малинкою», що характерне для першої половини XVII ст.

Об'єкт 70. В арі 8, в квадратах 34–36 нижче орного шару в значній кількості почали траплятися матеріали, які відразу не вдалося пов'язати із заповненням об'єкту. На глибині 1,5 м його було зафіксовано у вигляді великої за розміром споруди. Його довжина у верхній частині становила понад 3 м, глибина 0,8 м. Більша частина об'єкту заходила у стінку розкопу. Його визначено як підвал наземної будівлі значних розмірів. В заповненні об'єкту виявлено велику кількість фрагментів керамічних та скляних виробів, а також три шеляги короля Яна Казимира. Об'єкт датовано кінцем XVII–XVIII ст.

Об'єкт 72 – виявлено на глибині 1,2 м у вигляді підчотирикутної ями, розміром 0,7×0,65, яка нижче середини висоти звужувалась у зміщену від центру стовпову яму, шириною 0,15 м. В заповненні ями виявлено бідний матеріал, зокрема лише декілька стінок полив'яних горщиків, які за якістю і кольором поливи віднесено до XVII ст.

Об'єкт 43. Контури об'єкта локалізовані на глибині 0,9 м у вигляді витягнутої плями з округлими контурами. Розміри по рівню виявлення склали 1,9×1 м. Розріз показав, що об'єкт мав форму ями з плавно округлим дном і був заглиблений на 0,34 м від рівня фіксації. Заповнення містило значні включення вугілля та у меншій мірі суглинку і дрібної цегли. У заповненні знайдено фрагменти керамічних виробів, які за морфологічними та декоративними рисами характерні для першої половини XVII ст.

Об'єкт 78, об'єкт 79, об'єкт 80 були відкриті в межах квадратів 86–88 та 96–98 в арі 6. З них об'єкт 80 був зафіксований на глибині 1 м. Вище цієї глибини його перекривав культурний шар часу існування монастиря. На рівні виявлення об'єкт мав вигляд округлої витягнутої плями, східний край якої потоншувався, розмірами 0,68×0,95 м. У вертикальному перерізі об'єкт являв собою яму з нерівними сторонами і округлим дном, завглибшки 0,8 м. В заповненні виявлено фрагменти кераміки періоду існування монастиря.

Об'єкти 78 та 79 були зафіксовані на глибині 1,3 м. Вони мали форму близьку до прямокутника з округлими кутами. Розміри на рівні виявлення склали: об'єкт 78 – 0,4×0,4 м; об'єкт 79 – 0,45×0,45 м. Їхня збережена глибина становила відповідно 0,12 та 0,16 м. В заповненні обох об'єктів виявлено фрагменти посуду, які характерні для першої половини XVII ст.

Об'єкти 30 та 34 відзначаються присутністю у них багатьох крупних уламків кахель (у тому числі мископодібного типу), значних включень суглинку, перепаленої глини, цегли, зокрема із вапняним розчином, а також цегли-сирцю. Вони відображають наслідки демонтажу опалювальних печей монастиря. За стилістичними і типологічними особливостями коробчасті кахлі датуються XVII ст. Поставлені з них печі використовувались від початку існування монастиря та принаймні до другої половини XVII ст., після чого були демонтовані. Про це свідчить датування комплексу кераміки із заповнення об'єктів і присутність у них шелягів короля Яна Казимира.

На дослідженій площі відкрито 55 поховань. Кістяки лежали в прямокутних ямах, на глибині 1,1–1,8 м, максимально 2,2 м від R₂. Орієнтація: головою на захід, південний захід, рідше північний захід. Положення: випростане на спині. Верхні кінцівки складені в області грудей або тазу, в двох випадках (поховання № 10 і поховання № 19) одна з кінцівок зігнута у лікті до свого плеча. Нижні кінцівки витягнуті, за винятком поховання № 10, у якого вони зігнуті у колінах. У багатьох випадках навколо кістяків простежено рештки дерева від трун, знайдено від 1 до 8 цвяхів. Поховальний інвентар виявлено у трьох випадках. З поховання № 3 походять два гудзики, виготовлені зі скляної пасти, круглої сплюсненої форми білого і блідо-синього кольору, діаметром 1,3–1,4 см. В одного з них збереглося вплавлене залізне вушко. Один гудзик знаходився на грудях, другий – нижче правої лопатки. Крім цього під нижньою щелепою зафіксовано *in situ* фрагмент намиста, виготовленого з

глини (?). У похованні 39 знайдено свинцеву запонку із скляною вставкою синього кольору вище руків'я грудини. У похованні 20 виявлено подібну свинцеву запонку без скляної вставки. Такі запонки уживалися в сорочках як елементи святкового костюма. Масового поширення вони набули в польській моді у другій половині XVIII – початку XIX ст.

У усіх випадках накладання поховань на об'єкти монастиря перші перерізали другі. Припинення використання об'єктів (№№ 30, 34, 37) на основі знахідок шелягів Яна Казимира відбулося не раніше 1660-х рр. Але після цього використання ділянки для захоронень, вірогідно, відбулося не відразу. На це вказує те, що у заповненні поховання № 24 знайдено гріш Станіслава Августа 1767 р., а в похованні № 33 – шеляг Августа III 1755 р. Вони дають нижню хронологічну межу для встановлення часу появи поховань. Керамічні матеріали із могильних ям у багатьох випадках представлені змішаними комплексами, що за часом побутування вписуються в рамки від першої половини XVII до початку XIX ст. До того ж гудзик із заповнення могильної ями поховання № 6 має аналогії серед гудзиків періоду від Наполеонівських воєн до польського повстання 1830 р.

У розкопі 2 не виявлено переконливих свідчень присутності тут в давнину довгострокової житлової чи господарської забудови. Виняток становить об'єкт 70, невелика частина якого була захоплена розкопом, але в основному він виходив за його межі у північному напрямку. Присутність натомість у розкопі групи об'єктів із заповненням демонтажного характеру свідчить про те, що на цій території орієнтовно після 1660-х років було влаштовано ями, потрібні для утилізації значних скупчень сміття та будівельних відходів. У свою чергу це може вказувати на те, що територія розкрита розкопом 2 від часу заснування монастиря залишалась вільною від забудови. Втім, не виключено, що якісь споруди на ній все ж таки були, але особливості конструкцій не посприяли їхній археологізації.

У зміненому розташуванні Підборецьке кладовище відображено на карті 1885 р. поблизу дороги до фільварку, на місці, де зараз знаходиться хрест-фігура.

Список використаних джерел і літератури:

1. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ, 2012. 560 с.
2. Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими (окончание). *Волынские епархиальные ведомости. Часть неофиц.* 1880. № 34. С. 1537–1554.
3. Прищепя Б. А., Ткач, В. В. Археологічне обстеження околиць Дубна. *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.* Київ, 1998. С. 134–135.
4. Пшеничний Ю., Бардецький А., Бончковський О. Роботи на багаточаровому поселенні Дубно – острів Дубовець. *Археологічні дослідження в Україні в 2018 р.* Київ, 2020. С. 174–178.
5. Пшеничний Ю., Бардецький А. Розкопки в Дубні на багаточаровій пам'ятці Острів Дубовець. *Археологічні дослідження в Україні в 2019 р.* Київ, 2020. С. 248–252.
6. Ткач В. Острів Дубовець та Підборецький монастир у картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2007. Вип. V. С. 110–115.
7. Ткач В. Археологічні знахідки з Підборецького монастиря. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.* Рівне, 2014. Вип. XII. Ч. 2. С. 123–127.
8. Hupało W. Wstępne badania w obrębie klasztoru Podboreckiego na Wołyniu. *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego*, T. XIX. Rzeszów, 1998. S. 233–249.
9. Księga klasztoru dubieńsko-dubowieckiego W[ielebnych] Panien Bazylianek ZSBW, praw ich funduszowych i różnych innych z różnych stron czerpanych wiadomości za przełożęństwa J. Panny Ludwiki Abramowiczowej, sporządzona roku 1810 przez Onufrego Leśniewskiego, burgrabiego grodzkiego sieradzkiego, Bogu na chwałę. In folio stron 169. Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Rkps 1090.

References

1. Horin S. Monastery Lutsko-Ostrozkoj yeparkhii kintsia XV – seredyny XVII st.: funktsionuvannia i mistse u volynskomu sotsiumi. Kyiv, 2012. 560 s.
2. Perohovskiy V. Byvshye pravoslavney monastyri v h. Dubne Volynskoi hubernyy, osnovannyye kniaziamy Ostrozhskeyu (okonchanye). *Volynskyye eparkhialnye vedomosti. Chast neofyts.* 1880. № 34. S. 1537–1554.
3. Pryshchepa B. A., Tkach, V. V. Arkheolohichne obstezhennia okolyts Dubna. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 1997–1998 rr.* Kyiv, 1998. S. 134–135.
4. Pshenychnyi Yu., Bardetskyi A., Bonchkovskiy O. Roboty na bahatosharovomu poselenni Dubno – ostriv Dubovets. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini v 2018 r.* Kyiv, 2020. S. 174–178.
5. Pshenychnyi Yu., Bardetskyi A. Rozkopky v Dubni na bahatosharovii pamiattsi Ostriv Dubovets. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini v 2019 r.* Kyiv, 2020. S. 248–252.
6. Tkach V. Ostriv Dubovets ta Pidboretskyi monastyr u kartohrafichnykh dzherelakh i za danymy arkheolohichnykh doslidzhen. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu.* Rivne, 2007. Vyp. V. S. 110–115.
7. Tkach V. Arkheolohichni znakhidky z Pidboretskoho monastyria. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu.* Rivne, 2014. Vyp. XII. Ch. 2. S. 123–127.